

Faruk Kozić

CIVILNO DRUŠTVO I DEMOKRATIJA

Sažetak

U novim političkim okolnostima, nakon raspada starih totalitarnih poredaka krajem 20. vijeka, na svjetskoj političkoj sceni prisustvujemo novoj distribuciji moći i alternativnim tendencijama u kojima se oblikuje nova politička kultura zasnovana na načelima liberalnih političkih tradicija i idejama civilnog društva. Razvoj institucija civilnog društva u BiH je relativno neistraženo područje. Praksa je pokazala da je potrebno snažnije i organiziranije civilno društvo, čiji glas bi se mogao više čuti u BiH. Civilno društvo je autonomni, samoorganizirani dio liberalnog društva koji je izvan formalnih političkih i pravnih institucija, u koje država, osim provođenja općih zakona, nema pravo da se miješa. Ono ima veliki značaj u izgradnji demokratskog društva.

Ključne riječi: civilno društvo, udruženja, fondacije, dobrovoljne organizacije, nevladine organizacije, treći sektor, partiokratija

UVOD

Još neki stari narodi su poznavali pojam civilnog društva. Tako su stari Grci (*politike koinona*) i Rimljani (*societas civilis*) poznavali ovaj institut. U skladu sa Aristotelovom definicijom izvorno znači „udruženje“, „općinu“, „zajednicu“, građana kao političku zajednicu, odnosno najviši i ujedno „prirodni“ oblik udruživanja slobodnih građana, zbog zajedničkog odlučivanja o poslovima zajednice. Po njihovom poimanju bilo je to političko društvo u kojem su aktivni građani učestvovali u oblikovanju politike. Vremenom izraz civilno društvo je poprimao različita značenja u skladu sa porecima u okviru kojih je postojalo. U pojedinim periodima dolazilo je do iskrivljenog tumačenja izraza, poistovjećujući ga s načinom na koji su vladari vladali ljudima, pod kojim uslovima i ko su bili ti vladari.

U srednjem vijeku zadržano je izvorno značenje pojma građanskog društva, koje je odgovaralo vladajućim društvenim i političkim odnosima. Od 16. do 18. vijeka promijenili su se

društveni odnosi i institucije. Zato je pojam građanskog društva dobio novo značenje. Moderni pojam građanskog, odnosno civilnog društva nastao je oslobađanjem radne snage i privatnog vlasništva od patrijarhalnih stega kućnog društva, a zatim uspostavljanjem *savremene države* kao novog oblika političke vlasti.¹ U 18. vijeku došlo je do preokreta kada se civilno društvo prepoznaje kao institut koji je tu da štiti i podučava građane kako se efikasno zaštititi od neželjenih i negativnih uplitanja države. U 18. i 19. vijeku termin se posmatra u okviru aktuelnih društvenih promjena.

U tom razdoblju izraz civilno se poistovjećuje sa *uljuđeno, kultivirano*. Jedan od autora iz tog vremena Francuz Aleksis de Tokvil (Alexis de Tocqueville), u svom djelu *O demokratiji u Americi* opisuje civilno društvo kroz duh zajedništva koji je vladao u američkom društvu tog vremena, a ispoljavao se kroz postojanje brojnih udruženja, organizacija i sveprisutnog volonterizma.² I njegovo drugo djelo *Stari režimi i revolucije* poučno je za države u tranziciji. Raspadom komunističkih sistema, njegova politička misao doživjela je ponovnu afirmaciju u dvije oblasti: u teoriji o civilnom društvu sa novim pristupom pod kategorijom društvenog kapitala (social capital approach) i u studijama kulture (culture study approach), novoj oblasti koja prekoračuje mnoge granice u društvenoj teoriji. Tokvil je mislilac modernog vremena, koji je svjestan sveopćeg i nedovoljnog nastupanja demokratije u svijetu. U djelu *O demokratiji u Americi* iskazao je čvrsto uvjerenje da je demokratska revolucija neotklonjiva i da nije mudro boriti se protiv nje. Živio je na početku novovjekovne demokratske revolucije i bio je svjestan snage, slabosti i prednosti demokratije. Na primjeru Amerike pokazao je prednosti demokratije za slobodu pojedinca i društva i ukazao na opasnosti. Njegova veličina je u tome što je ukazao na snagu i slabosti demokratije.

U Latinskoj Americi, Antonio Gramsci opisao je civilno društvo kao socijalnu interakciju institucija i organizacija kulturne tematike između države i tržišta. Literatura koja govori o vezama civilnog društva i demokratije ima svoje korijene u ranim liberalnim pisanjima poput onih od Tokvila. Priča o civilnom

¹ *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Abeceda demokracije, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1994, str. 109-111.

² Alexis de Tocqueville, *O demokratiji u Americi*, "Informator", Fakultet političkih nauka Zagreb, 1995.

društvu izraženija je kod teoretičara 20. vijeka kao što su Gabriel Almond and Sidney Verba koji su identificirali ulogu civilnog društva u demokratskom poretku kao jednu od vitalnih funkcija.

Mnogi teoretičari su tvrdili da svi oblici organizacija civilnog društva unapređuju upućenost i bolju informiranost kod građanstva, tj. civila, koji potom poduzimaju korisne korake u procesu izbornih glasanja, participiraju u politici i djeluju na usmjeravanje i djelovanje vlade na viši stepen odgovornosti. Statuti civilnih organizacija se mogu uzeti u konstitucijskom smislu zbog toga što upućuju građanima instrukcije o formalnostima demokratskog donošenja odluka. Robert Putnam (Robert Putnam) je naglasio demokratsku važnost građanske asocijativnosti i civilnog društva, pa je njegovo djelo dalo novi polet neotokvilovoj struji mišljenja.³

U novim političkim okolnostima, nakon raspada starih totalitarnih poredaka iz 20. vijeka, na svjetskoj političkoj sceni prisustvujemo novoj distribuciji moći i alternativnim tendencijama u kojim se nastoji oblikovati nova politička kultura zasnovana na načelima liberalnih političkih tradicija i idejama civilnog društva. Kao ideja i praksa demokratija je starija od civilnog društva. Od nastanka atinske demokratije do pojave civilnog društva u punom smislu proteklo je oko dva milenija. Kvalitet života ljudi zavisi od stepena demokratskosti društva. Zato je potrebna stalna težnja ka stvaranju civilnog društva, jer ono ima veliki utjecaj u zaštiti interesa pojedinca i doprinosi zajedničkom dobru.

Novija historija

Detaljnija istraživanja dovela su do daljnjeg razvoja ovog pojma i do preuveličavanja njegove uloge kao ključnog faktora u rješavanju aktualnih društvenih problema. Na institut civilnog društva se gledalo kao na pomodarstvo građana, utopijsku ideju pojedinih demokratija, lijek za previše zaštitnički raspoloženu državu. Krajem prošlog vijeka u definiranju ovog pojma naglašava se sloboda udruživanja, samoorganizacija slobodnih građana, socijalni kapital i socijalna povezanost. Pokušaji da se civilnost izjednači s moralnošću, poštenjem, poštivanjem su odbačene kao neumjesne. Civilnim vrlinama se smatra aktivno i odgovorno građanstvo. Organizacije civilnog društva nazivaju se dobrovoljnim, nezavisnim, neprofitnim, nevladinim ili trećim

³ Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, Civilno društvo i demokratija, Politeia, Beograd, 2004., str.158-159.

sektorom. I svaki od tih naziva ističe jedan aspekt tih organizacija. U svijetu se govori o NGO (nongovernmental) sektoru, ali kad se govori o nevladinom sektoru ne govorimo o apsolutnoj nepovezanosti vlade i ovih organizacija. Vlada ulaže sredstva u rad neprofitnog sektora, ali to ne utječe na aktivnosti same organizacije. Organizacije civilnog društva sarađuju s vladom i u idealnim uslovima postižu da ona odgovorno ispunjava svoja obećanja.

Institucije civilnog društva pronalazimo u demokratskim zemljama utemeljenim na vladavini prava, s razvijenom tržišnom privredom. Ponekad se na civilno društvo gleda kao na opoziciju aktualnoj vlasti i tzv. funkcija psa čuvara (watch dog-a) se u javnosti razumije kao negativna, ali je evidentno da civilno društvo igra važnu ulogu, naročito u zemljama mlade demokratije. Organizacije civilnog društva usko se vezuju uz modernu socijalnu državu. Kad govorimo o socijalnoj državi, mislimo na državu koja svojim aktivnostima djeluje u smjeru osiguravanja socijalnog minimuma svim svojim građanima, kao i pružanja drugih vrsta pomoći onima koji je ne mogu omogućiti sami. S obzirom na činjenicu da dobar dio programa socijalne države počiva na inicijativama, upravo organizacija civilnog društva, te njihova važnost za funkcioniranje države je neupitna. Jedno od važnih načela na kojima se temelje savremena društva je načelo supsidijarnosti koje se vezuje uz civilno društvo. Načelo supsidijarnosti znači da se aktualni problemi trebaju rješavati tamo gdje nastaju, na najnižem nivou, npr. u lokalnoj zajednici, a tek ako ta niža socijalna jedinica nije u mogućnosti sa svojim resursima riješiti problem, onda se obraća višem nivou. Ta neka osnovna jedinica bio bi pojedinac. On se u rješavanju svojih problema usmjerava na svoju užu socijalnu okolicu, ali najefikasniji način za postizanje napora je kroz udruživanje s drugim građanima sličnih ili istih interesa. I tako se dolazi do pojma civilnog društva ili civilne participacije u javnim aktivnostima koje razlikujemo od političke participacije koja podrazumijeva članstvo u političkim strankama.

Dva osnovna organizacijska oblika civilnog društva su fondacije (zaklade)⁴ i razna udruženja.⁵ Postojanje zaklada poznato

⁴ Osnivaju se za podsticanje partnerstva i razvoja civilnog društva. Kako bi ostvarila svoju osnovnu svrhu, fondacija ili zaklada pruža informacijsku, stručnu i finansijsku pomoć programima koji podstiču održivost neprofitnog sektora,

je još od najranijih vremena. To su organizacije bez vlasnika čija sredstava su namijenjena ispunjavanju javne svrhe. Razlikuju se prema različitim kriterijima, da li su javne ili privatne, prema namjeni, postoje porodične i crkvene zaklade, odnosno vjerske, zatim se razlikuju prema načinu finansiranja, svojim programima itd. U novije vrijeme razvija se pojam *corporate citizenship* koji naglašava da su korporacije obavezne svojim mjerama djelovati u smjeru poboljšanja kvaliteta života na području na kojem su smještene. Još jedan od novih oblika fondovi i fondacije lokalnih zajednica (*community foundation*) čije djelovanje je usmjereno na poboljšanje kvaliteta života u određenoj lokalnoj zajednici i dobar je način da se osigura poštivanje načela supsidijarnosti. U savremenim društvima utemeljen je i institut *društvene odgovornosti* privrede kao još jedan od oblika potpomaganja civilnog društva. Ovaj institut poznat je od ranije, ali u savremenim društvima uzima maha pod utjecajem pozitivnih podstreka od strane države kroz razne beneficije i kao dobar marketinški potez. Kroz razvoj savremenog društva, a u okviru njega i civilnog, razvila se i ideja o politici trećeg puta. Pri tome je naglašena važnost *trećeg* ili *neprofitnog sektora*, tj. *organizacija civilnog društva*. Britanski sociolog Entoni Gidens (Anthony Giddens) podstakao je raspravu o toj temi, ističući kako su političke ideje izgubile elan i nadahnuće i da je socijalnoj državi potrebno dati nova krila i to ona civilnog sektora.⁶ Politika trećeg puta podrazumijeva društvo sa aktivnim građanstvom (*active citizenship*).⁷ Građanski aktivizam je izuzetno važan.⁸

međusektorsku saradnju, građansku inicijativu, volonterstvo, unapređenje društva, kao i ostale programe kojima se ostvaruje osnovna svrha ovakvih građanskih organizacija. Neke od njih imaju tri osnovne funkcije: finansijsku - koja obuhvata raspisivanje konkursa i davanje pomoći, informativnu - koja daje temeljne informacije o civilnom društvu i edukativnu - koja obuhvata organiziranje edukativnih radionica, predavanja i seminara.

⁵ *Udruženja* su izraz i oblik nastojanja građana da se samoorganiziranjem zadovolje različiti interesi i potrebe te da se pokrene rješavanje različitih pitanja od značaja za članove organizacije ili od općeg društvenog značaja.

⁶ U tom smislu, novi društveni pokreti doprinose revitalizaciji demokratije u mnogim zemljama. (Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2005., str. 441.).

⁷ Šire na internet adresi http://hr.wikipedia.org/wiki/Civilno_društvo.

⁸ Građanski aktivizam je javno zagovaranje građana za ostvarivanje svojih i tuđih prava i interesa, uvažavajući postojeće zakone i kulturu nenasilnog rješavanja sukoba.

Civilno društvo je jedan od elemenata trodijelnog okvira koji čine država, ekonomija i civilno društvo. Demokratska društva karakteriziraju tri sektora: javni (država), privatni (tržište) i građanski (civilno društvo). Obično se kaže da su civilno društvo građani koji se aktivno i slobodno upliću u sve sfere društvenog života. Ono ima primarni značaj za kreiranje ideologije za izgradnju konsenzusa i legitimiziranje moći, a to znači kreiranja i održavanja kulturne i socijalne hegemonije dominantne grupe putem saglasnosti i bez prisile. Civilno društvo je arena u kojoj se takmiče konfliktni interesi, zapravo klasni interesi, bez direktne dominacije i prisile država. Sastoji se od akcija građana, pojedinačno i zajedno usmjerenih na poboljšanje svoje lokalne zajednice i društva. Takve akcije su temelj na kojem počiva demokratija, pluralizam, poštivanje ljudskih prava, dobra vladavina i kohezija društva. Civilno društvo je područje institucija, organizacija, mreža i pojedinaca, smješteno između porodice, države i tržišta, u koje se ljudi udružuju dobrovoljno. U najjednostavnijoj formi, civilno društvo predstavlja skup institucija i organizacija koje spajaju ljude uz vladu i privatni sektor.

U literaturi postoje različite definicije civilnog društva, čini se da ih ima koliko i autora. Civilno društvo obuhvata dobrovoljne (volonterske) organizacije, nezavisne, neprofitne, nevladine i treći sektor, a zajednička im je sloboda udruživanja i djelovanja u čemu se prepoznaje zajedničko opće dobro. Tu ne ubrajamo političke stranke koje se bore za vlast. Civilno društvo je antiteza državi jer je ono svojevrsna opozicija nedemokratskoj državi i kontrola rada državnih institucija. Pored toga, u sebe uključuje još dvije grupe elemenata. Prvu grupu čine građanska i ljudska prava u najširem smislu riječi. Drugu grupu elemenata civilnog društva, čini ono što se podrazumijeva pod pojmom politička demokratija u najširem smislu te riječi, tj. ono što je jedna od temeljnih odrednica XX i XXI vijeka. To podrazumijeva i mogućnost ostvarivanja dvije grupe ljudskih prava – slobodu mirnog okupljanja i udruživanja s drugima, ali i pravo na učestvovanje u upravljanju zajednicom.⁹

Pod civilnim društvom se najčešće podrazumijeva prostor besprisilne kolektivne akcije okupljene oko zajedničkih interesa, ciljeva i vrijednosti. Civilno društvo se smješta u prostor drugačiji od onog države, tržišta i porodice, ali je dio društva. Sastoji se od

⁹ Slavo Kukić, *Civilno društvo – sličice bosanskohercegovačkog mozaika*, STATUS, br.10, 2006., str.106-108.

formalnih i neformalnih organizacija, odnosno građanskih inicijativa. Razvijeno civilno društvo je osnovni preduslov za nastajanje i održavanje pravne i moderne demokratske države. Civilno društvo najčešće obuhvata organizacije kao što su: registrirane humanitarne organizacije, organizacije za zaštitu (ženskih, dječjih) ljudskih prava, religijske, ekološke, profesionalna udruženja, poslovna udruženja, sindikate, grupe samopomoći, društvene pokrete, grupe za lobiranje, koalicije.¹⁰

Civilno društvo je autonomni, samoorganizirani dio liberalnog društva koji je izvan formalnih političkih i pravnih institucija, u koje država, osim provođenja općih zakona, nema pravo da se miješa. Ovaj pojam se odnosi na mnoštvo dobrovoljnih asocijacija, ekonomskih grupa, vjerskih organizacija i drugih društvenih odnosa koji u slobodnom društvu nisu pod kontrolom vlasti. Stabilna demokratija zahtijeva jako civilno društvo. Autoritarne vlasti nastoje kontrolirati nezavisne društvene aktivnosti, dok totalitarni režimi rade na suzbijanju civilnog društva uopće. Udruženja civilnog društva često postižu javne ciljeve nezavisno od vlasti.

Ove dobrovoljne asocijacije su nezavisne od kontrole ili naredbi vlasti. Značajna je korist od slobodnih udruženja za razvoj demokratije, jer ona često postižu vrijedne javne ciljeve i unapređuju zajedničko dobro. Sa slobodnim udruživanjem može se postići negativna cijena postojanja dobrovoljnih organizacija jer neke od njih imaju ciljeve koji su destruktivni prema ljudima i demokratskim vrijednostima. Primjeri takvih organizacija uključuju grupe koje su nacionalistički, šovinistički i rasistički nastrojene i imaju destruktivne ciljeve prema drugim etničkim, rasnim ili vjerskim grupama.

Civilno društvo karakterizira slobodno izražavanje interesa pojedinaca i različitih političkih, ekonomskih, kulturnih i religijskih svjetonazora, odnosno pogleda. U civilnom društvu svako od nas je poseban, jedinstven i različit od drugih po svojim interesima, sposobnostima i djelatnostima. Civilno društvo promovira solidarnost i konkurenciju među pojedincima.¹¹ Razna udruženja

¹⁰ Šire na internet adresi [http://bs.wikipedia.org/wiki/Civilno društvo](http://bs.wikipedia.org/wiki/Civilno_društvo).

¹¹ Na Internetu se mogu naći brojne organizacije koje se bave razvojem i unapređenjem civilnog društva širom svijeta: Za problematiku izgradnje civilnog društva jedna od glavnih referentnih tačaka je prezentacija Centra za studije civilnog društva Instituta za političke studije John Hopkins Univerziteta. Sajt sadrži informacije o glavnim projektima koji se ostvaruju u okviru tog centra a

rade na promoviranju vlastitih ciljeva i zaštiti vlastitih interesa, ona često usmjeravaju pažnju javnosti na važna pitanja u društvu ili lokalnoj zajednici. Postoji više načina funkcioniranja grupa koje su formirane slobodnim udruživanjem. Iz zajedničkog interesa nastaju mnogobrojne grupe koje su formirane slobodnim udruživanjem. Tako se mogu povezati i udružiti različite grupe: religijske, fudbalske lige, investicioni fondovi, grupe za političke diskusije, grupe koje pružaju javnu pomoć, grupe koje pomažu siromašnim, hendikepiranim, starim, bolesnim, licima sa specijalnim potrebama, izbjeglicama i povratnicima. Postoje mnoge varijacije u oblicima i djelovanju ovih grupa, a njihov ključni element je nezavisnost od vlasti. Ovakve grupe se zovu *nevladine organizacije* (NVO), jer imaju nezavisan status u odnosu na vlast. One su osnovane kao neprofitne asocijacije građana u cilju da unaprijede i prošire svijest o važnosti pravilne i uspješne tranzicije, da istražuju, analiziraju i prate proces tranzicije, da kroz svoje aktivnosti, koliko je to moguće, utječu na tranzicijski proces u BiH, te da doprinose jačanju civilnog društva i demokratizaciji u cjelini.

U demokratskom društvu, civilno društvo često limitira vlast i pojavljuje se kao protuteža aktuelnoj vlasti. Naročito promovira dobrovoljni rad, kroz podizanje svijesti o tome da pojedinac može svojim kreativnim radom poboljšati društvo. Zbog toga diktature i totalitarna društva strahuju od nezavisnih društvenih elemenata i često rade na njihovom uklanjanju. Druga autoritarna društva pokušavaju regulirati i kontrolirati ova udruženja. Režimi nastoje da direktno ili indirektno kontroliraju njihove aktivnosti, jer autoritarni režimi ne vjeruju potpuno u rad pojedinaca i grupa. Često ih sumnjiče za špijunažu i vrše pritisak na njih, pa ih tako nastoje kontrolirati.

značajne su za rad NVO: Center for Civil Society Studies <http://www.jhu.edu/~ips/civil.soc.htm>. Prezentacija CCSI, nevladine organizacije iz Sietla (SAD) sa karakterom centra za informiranje neprofitnih organizacija koje se bave tzv „trećim sektorom“ sadrži koristan materijal za sve NVO koje rade u ovoj oblasti: Center for Civil Society International (CCSI) <http://solar.rtd.utk.edu/~ccsi/info/ccsi.htm>. Prezentacija CIVITAS, poznate međunarodne nevladine organizacije čija je misija unapređenje civilnog društva u svijetu i obrazovanje za civilno društvo sadrži bogat i koristan materijal za sve neprofitne organizacije. Preko ovog sajta moguće je doći do zanimljivih tekstova koje objavljuje publikacija organizacije Civitas International Brochure, i Journal na engleskom i francuskom jeziku, a putem Interneta moguće je pod utvrđenim uslovima ostvariti i članstvo u CIVITAS-u, a preko sajta je dostupan obrazac za prijavu. CIVITAS <http://www.civiced.org/>

Mnoge mjere javne politike su, na svim nivoima vlasti, usvojene zahvaljujući aktivnostima civilnog društva. Ponekad su ove mjere bile veoma korisne za cijelo društvo, kao mjere zaštite na radu i slično. Međutim, nisu sve aktivnosti pozitivne. Bilo je aktivnosti koje su imale destruktivni karakter, u smislu diskriminacije i lažnog predstavljanja.

Demokratsko društvo je najvažniji preduslov da različiti narodi, nacije, etničke i vjerske grupe mogu živjeti zajedno u civilnom društvu. Takav je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Principi takvog društva pružaju zaštitu i poštivanje prava pojedinaca i manjina, jer su u demokratskom društvu svi građani jednaki. U demokratskom društvu različitost se uzima kao prednost i bogatstvo, a ne kao razlog za predrasude, podjele ili konflikte u državi. Kad se pojedinci okupljaju da bi promovirali svoje zajedničke interese u zaštiti i poštivanju prava pojedinaca i manjina, oni djeluju kao članovi civilnog društva. Oni mogu formirati udruženje koje je nezavisno od vlasti. To pomaže da se smanji diskriminacija i pojačaju mogućnosti i pravednost u društvu.

Preteče grčke filozofije pravile su razliku između javne vlasti i civilnog društva. Džon Lok (1632-1704) je istakao da je građansko društvo nezavisno i samostalno političko tijelo koje bira, ograničava i kontrolira javnu, odnosno državnu vlast. Vlast je ograničena slobodnim društvom. Civilno društvo je kao koncept i kao realnost različito od države. Ono je oblik pobune protiv nedopustivog širenja državne intervencije i zahtjeva za proširivanjem sfere slobodne aktivnosti građana u koje se neće miješati država. Slobodni građani biraju svoju javnu vlast, tako joj daju legitimitet, a imaju pravo da je kontroliraju, ograničavaju i mijenjaju.

U samoj osnovi civilnog društva je slobodan građanin, odnosno pojedinac. Elementarni preduslov postojanja civilnog društva je poštivanje i efikasna zaštita kodeksa ljudskih prava. Drugi preduslov je postojanje tržišne ekonomije u kojoj građanin kao slobodni ekonomski subjekt ili udružen sa drugim ulazi u konkurenciju sposobnosti. To se odvija u širokom području privredne autonomije bez državne intervencije. Državna intervencija se tu svodi na stvaranje povoljnog ambijenta u kome svi subjekti imaju jednake uslove za poslovanje.

Sljedeća pretpostavka za funkcioniranje civilnog društva je postojanje slobodnih i autonomnih institucija i asocijacija putem univerziteta, vjerskih zajednica, naučnih i umjetničkih društava,

stručnih udruženja, sportskih i drugih organizacija i raznih drugih asocijacija formiranih za ispunjavanje i zaštitu različitih interesa i potreba građana. Broj nevladinih organizacija se povećava, pokazujući slojevitost i raznovrsnost civilnog društva.

Civilno društvo je otvoreno društvo. Zasnovano je na pluralizmu, na njegovanju i poštivanju razlika. Pored toga, otvoreno je za komunikacije sa drugim društvima i državama, bez predrasuda. Ono predstavlja poseban tip kulture koja podrazumijeva učešće građana u sferama slobodne aktivnosti i u ostvarivanju javne vlasti. Zato se razvijena ustavna demokratija ne može zamisliti bez razuđenog civilnog društva i njegovog odnosa sa legitimno izabranom javnom vlašću.

U ovom kontekstu razumljiva je teorijska i praktična zaokupljenost idejama i potencijalima civilnog društva. U razgradnji legitimnosti socijalističkog poretka civilno društvo je prihvaćeno kao uporište iz koga dolaze kritički podsticaji za demokratsku reformu ili korjenitu liberalno pluralističku političku modernizaciju, a u postsocijalističkom razdoblju, u periodu konsolidacije demokratije ono se ispostavilo kao korektiv i protuteža *partiokratiji*¹², ili demokraciji, kao nepotpunoj demokraciji.

Civilno društvo u BiH

U okviru procesa tranzicije ka demokratiji i tržišnoj ekonomiji u našoj zemlji se pojavila potreba da su institucijama državne vlasti i njihovim nosiocima potrebni novi oblici aktivnosti i saradnje, nova znanja i vještine. Posebno mjesto zauzima saradnja sa nevladinim sektorom, uključujući ugovaranje, podjelu poslova, odgovornosti i ovlaštenja u obavljanju društveno korisnih poslova na ravnopravnim partnerskim osnovama. Potreban je mnogo veći stepen kreativnosti i fleksibilnosti u rješavanju političkih, ekonomskih i socijalnih pitanja. Vlasti se trebaju afirmirati kao nosioci procesa izgradnje snažne društvene zajednice i ponuditi

¹² Parlament je mjesto, gdje se u demokratskoj, tolerantnoj atmosferi treba slobodno govoriti i raspravljati o svim relevantnim temama za društvo. Članovi parlamenta izabrani su kao predstavnici naroda i trebalo bi da izražavaju vox populi. U posljednje vrijeme jača u parlamentima stvarni utjecaj političkih partija, ponegdje nastaje klasična partiokratija. Poslanici prenose političku volju organa političkih partija koje su ih kandidirale, a to se uvijek sa interesima naroda koji je za njih glasao ne mora poklapati.

modernu viziju razvoja sa većim uključivanjem građana u javni i politički život zajednice.

Pojam *civilno društvo* se često poistovjećuje s *trećim* sektorom, tj. nevladinim sektorom. U našoj terminologiji sintagma *civilno društvo* obuhvata širi pojamovni opseg od sintagme *treći sektor*. Naravno, ova dva izraza često se zamjenski upotrebljavaju, što po sebi i nije problem ako je u širem kontekstu tih rasprava prisutno i razumijevanje da problematika civilnog društva nije nešto što se može reducirati na treći sektor, ali se to događa. Mnogi su do sada bili skloniji onom načinu razmišljanja o civilnom društvu koji u prvi plan ističe i “pitanje o vrijednostima” – šta je neki mogući okvir vrijednosti civilnog društva? Bilo koja konkretna instanca društvenog organiziranja “prolazi” kao instanca civilnog društva, bez obzira na to šta su vrijednosti koje ta građanska grupa zastupa. Na ovaj način dolazi do sadržajnog “ispražnjenja” pojma civilno društvo, i ostaje bilo koja vrijednosna opcija koja se populistički društvu može nametati ako ima “kritičnu masu” zastupnika.

Bosna i Hercegovina kao međunarodno priznata i suverena država ima svoju historiju razvoja trećeg sektora, odnosno civilnog društva. Ipak pojam civilno društvo je širi od pojma treći sektor. Prije rata (1992-1995) postojao je niz društvenih organizacija čije su aktivnosti bile uglavnom orijentirane unutar sfere kulture i sporta. Nakon rata svjedoci smo formiranja mnogih novih nevladinih organizacija, pogotovo u onim dijelovima zemlje gdje su locirani predstavnici međunarodne zajednice, njihove agencije i organizacije.¹³

Ozbiljniji analitičari bosanskohercegovačkih društvenih prilika uvijek su bili oprezni da poslijeratni rast broja nevladinih organizacija ne poistovjete sa revolucijom u smislu iznenadnog izrastanja istinskog i snažnog civilnog društva u Bosni i Hercegovini. Pri tome je broj nevladinih organizacija bio važan parametar u društvu. Evidentno je da je ova ekspanzija na nivou kvantiteta odlučujuće uslovljena prisustvom međunarodnog faktora i da je ne prati kvalitetna promjena stanja u državi.

¹³ *Direktorij nevladinih organizacija u BiH* organizacije ICVA, nudio je podatke o 365 lokalnih nevladinih organizacija, već tada su postojale procjene da postoji oko 1.500 različitih društvenih organizacija koje se mogu podvesti pod oznaku “nevladine organizacije”.

Početkom 2000. godine mnoge nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini ušle su u značajne promjene na nivou unutrašnje organizacije, redefiniranja svoje misije i strategije. Neki dotadašnji programi su prestali postojati, neki su pretrpjeli značajne promjene a pojavili su se i novi programi. Programi *Civilno društvo* novom strategijom pretrpjeli su reviziju. Rezultati poslijeratnih izbora su takvi da ih je bilo moguće interpretirati na način koji pobuđuje optimizam. Ohrabreni aktuelnim političkim procesima u zemlji, pristupilo se razradi nove ukupne strategije. Mnoge nevladine organizacije su mijenjale svoje programe civilnog društva i nastojale zadržati trezvenu i kritički osviještenu poziciju.

Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine je krajem 2001. godine donijela Zakon o udruženjima i fondacijama,¹⁴ a to ima veliki značaj za nevladin sektor. Ovaj zakon je donesen na nivou države i označava isti položaj svih lica u državi da pod jednakim uslovima mogu ostvarivati i štititi svoje ljudsko i međunarodno priznato pravo da se udružuju s drugima. Prema svojim ovlaštenjima, ministar civilnih poslova i komunikacija u sastavu Ministarskog vijeća Bosne i Hercegovine donio je Pravilnik o načinu vođenja registara udruženja i fondacija Bosne i Hercegovine, stranih i međunarodnih udruženja i fondacija i drugih neprofitnih organizacija.¹⁵ Od tada je počela primjena Zakona.

U Federaciji Bosne i Hercegovine udruživanje građana bilo je zakonski regulirano Zakonom o udruženjima građana,¹⁶ Zakonom o fondacijama i zakladama¹⁷ i Zakonom o humanitarnoj djelatnosti i humanitarnim organizacijama.¹⁸ Parlament Federacije Bosne i Hercegovine, na sjednici Doma naroda održanoj 5. marta 2002. godine, donio je Zakon o udruženjima i fondacijama.¹⁹ Do donošenja ovog zakona ta oblast je uređivana sa tri zakona, koji su prestali važiti. U Republici srpskoj pravni režim udruženja i fondacija bio je uređen Zakonom o zadužbinama, fondacijama i fondovima²⁰ i Zakonom o udruženjima građana.²¹ Zatim je

¹⁴ Zakon o udruženjima i fondacijama objavljen je u *Službenom glasniku Bosne i Hercegovine*, broj 32/2001.

¹⁵ Pravilnik je objavljen u *Službenom glasniku BiH*, broj 9/2002.

¹⁶ *Službene novine FBiH*, broj 6/95.

¹⁷ *Službene novine FBiH*, broj 16/98.

¹⁸ *Službene novine RBiH*, broj 5/90 i 21/90.

¹⁹ Ovaj zakon je objavljen u *Službenim novinama FBiH*, br. 45/2002.

²⁰ *Službeni glasnik RS*, br. 14/94.

²¹ *Službeni list SR BiH*, br.5/90 i 21/90.

Narodna skupština Republike srpske, na zasjedanju od 27. septembra 2001. godine, usvojila Zakon o udruženjima i fondacijama,²² čijim stupanjem na snagu su prestali da važe prethodni zakoni. Tako je u BiH zakonima kreirana odgovarajuća sredina za nevladine organizacije.

U pogledu razumijevanja samog koncepta civilnog društva prvi je aspekt ograničen. Drugi aspekt se ogleda u činjenici neujednačene teritorijalne distribucije civilnog aktivizma u BiH. Oba aspekta su u neposrednoj vezi sa djelovanjem prisustva međunarodnog faktora. Rast civilnog društva u BiH je bio više “kvantitativnog” nego “kvalitativnog” karaktera. “Donatorski faktor” je rukovođen dobrim namjerama i lako ga je uočiti. Njegova uloga imala je pozitivnih efekata. I pored toga, cijeli proces nije ostvario autentično buđenje i formiranje zrele građanske svijesti u BiH. Može se reći da su pokretane dobre inicijative da će se na tom planu nešto promijeniti. Mnoge nevladine organizacije su dio toga procesa. Put koji je još uvijek pred stvaranjem jakog civilnog društva, čini se kraćim nego što on jeste.

Tokom 2003-2004. godine pažnja u programima civilnog društva koncentrirana je na pitanje o načinima kako se u Bosni i Hercegovini kreira javno mnijenje i kakav je status javnog dijaloga. Javni dijalog u Bosni i Hercegovini nalazi se u teškoćama već duže vrijeme. To je rezultat moćnih nacionalističkih propagandnih mašinerija. U mnogim drugim slučajevima kroz historiju manipulativna politička propaganda uspijevala je da ljude onemogući da misle. Javnog i tolerantnog dijaloga gotovo da i nema. Često slušamo monologe glasnogovornika koji govore u ime kolektiviteta. Kao da kolektiviteti odavno imaju postignut konsenzus, kao da je postignut davno da se više niko i ne sjeća kad je to bilo. Ljudi kao da vjeruju da taj konsenzus postoji, ako od njega počnu da odustaju, misle da će im se tada nešto strašno desiti, da će ih „oni drugi” tada zateći slabe i nespремne jer oni drugi od svoga konsenzusa neće odustati. Opisi stvarnosti koji vladaju našom javnom scenom ne vode rješavanju bitnih pitanja i problema za normalno funkcioniranje društva, kao da reproduciraju nove probleme.

Kroz postratne napore da gradimo civilno društvo, konačno se može doći do zaključka da je aktuelni javni dijalog u Bosni i Hercegovini u nekim periodima postao potpuno zatvoren.

²² *Službeni glasnik RS*, br. 52/2001.

Neizbježan je zaključak da Bosna i Hercegovina treba nove, drugačije, odgovornije i svjesnije aktere, ako hoćemo nove demokratske promjene i ako želimo da se usmjerimo u pravcu konstituiranja modernog demokratskog društva, društva racionalnih subjekata, građana. Čini se da se ljudi trebaju brže oslobađati ranijih šema i podsticati da drugačije misle i da tragaju za drugačijim, boljim i demokratskim rješenjima.

U sociologiji komunikacija kaže se da nevladine organizacije žele da pokrenu stvaranje drugačijeg dnevnog reda da se pokrenu stvari koje se prešućuju, pa ih mnogi zaborave. Djelovanje nevladinih organizacija je u skladu sa njihovom misijom baziranoj na ideji o „otvorenom društvu”. Boriti se za otvorenost javnog političkog diskursa prema idejama i temama kakve bi bile od “promjena Daytonskog Ustava” i “bosanske nacije”, preko “kritičkog sagledavanja etničkog i nacionalnog”, do “kritike globalnog kapitalizma” ili “upitnosti neo-liberalizma”, skupe i glomazne administracije, maloljetničke delikvencije, evropskih integracija, pitanjem povratka itd. Nevladine organizacije nastoje da neke od navedenih tema ne budu od početka odbačene ili neprihvatljive, već da se o njima otvoreno i slobodno razgovara.

Treba nastojati da se ljudi “jedne opcije” otvore prema ljudima “druge opcije”, da pobijede strah da će ovaj akt odmah biti na drugoj strani iskorišten kao neka slabost “protivnika” i vlastita taktička prednosti. Strah da će tim činom nešto izgubiti. Uviđanje da smo već izgubili sve, da imamo zaduženu državu, slab standard, veliku nezaposlenost, slab izvoz, moglo bi biti početak očekivane i željene društvene promjene. Potrebno je tragati za pojedincima i organizacijama koje bi mogle odgovoriti na ovakave zadatke.

Već duže vrijeme odvija se jedna kompleksna aktivnost koju koordinira Centar za promociju civilnog društva. Radi se o *Inicijativi za izradu Strategije održivog razvoja nevladinog sektora u BiH*, oko koje se okupilo preko 200 nevladinih organizacija sa područja oba entiteta u BiH. Nevladine organizacije pokreću brojna pitanja, procese, pažljivo i zajedno sa njihovim akterima uče iz njih. Sve te akcije neće dati neke spektakularne rezultate i usloviti brze promjene. Ljudi koji prolaze kroz ove aktivnosti su oni koji će ići dalje i misliti svojom glavom. Oni su ti koji će doprinosti promjenama postojećih odnosa i možda biti nosioci demokratskih društvenih promjena.

U Bosni i Hercegovini ne postoji civilno društvo u smislu političkog faktora, postoje pojedinačne organizacije, grupe i

pojedinci koji proizvedu utjecaj i rezultat, ali zajedničkog nastupa nema, stav je učesnika okruglog stola u Sarajevu o temi *Civilno društvo i izbori u BiH 2008*.²³ Mnogi smatraju da je puno razloga za nepostojanje organiziranog civilnog društva. Prije svega, u BiH su prisutni svi neprijatelji civilnog društva, među kojima su siromaštvo, korupcija i uvođenje etnonacionalnog principa kao vrhovnog principa prema kome sve drugo treba da bude podređeno. Sve to čini takvo stanje i društveni ambijent koji sužava prostor u kome bi civilno društvo adekvatno djelovalo.

Rezultati ankete koju provode nevladine organizacije nad političkim strankama, donatorima i u svom sektoru, te intervjui vodećih ljudi koji su bili uključeni u izbore daju sliku stanja u ovoj oblasti. Interesantan je podatak iz odnosa političkih stranaka prema radu NVO-a i angažmanu u predizbornim kampanjama i izborima, prema kome političke stranke tvrde da imaju pozitivan odnos prema radu nevladinog sektora, te da je taj sektor potreban korektiv i partner u njihovom radu. Iz tog odgovora se može zaključiti da postoji želja da se nevladine organizacije prije svega bave apolitičnim i lokalnim projektima. Dosadašnja praksa pokazuje da su političari pokazali spremnost da sarađuju s nevladinim sektorom, ali ne i spremnost za superviziju, transparentnost i kontrolu njihovog rada. Građani zbog nepostojanja tradicije demokratije i civilnog društva nemaju dovoljno povjerenja i svijesti o značaju i ulozi organizacija civilnog društva.²⁴

Poredeći dosadašnja predizborna i izborna iskustva, postavlja se pitanje: Kako iskoristiti ta iskustva, biti svjež, inovativan i postići bolji rezultat na izborima? Konkurencija je zdrava sve dok može biti kooperacija i to je glavni izazov za civilni sektor u BiH na izborima. Podršku radu NVO-a u BiH je važna i potrebna, jer ove organizacije identificiraju probleme koji su dio lokalne zajednice.

U okviru zakonskih ovlaštenja Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine sarađuje s nevladinim sektorom i osigurava razvoj civilnog društva. Ovo je nova oblast u radu Ministarstva,

²³ Prema mnogim mišljenjima civilno društvo u BiH ne postoji. Postoje neke organizacije koje se bave nekim javnim pitanjima, koje s vremena na vrijeme imaju neke uspjehe, ali civilno društvo s aspekta organiziranog i kontinuiranog utjecaja na političke i društvene procese u zemlji ne postoji.

²⁴ Važno je i složeno, sociološko, političko i filozofsko pitanje zašto su se građani, umjesto za svoje probleme, odlučili za probleme političara. Možda zato što se boje i zato što još ni sami ne znaju šta hoće.

uspostavljena zbog toga što su civilno društvo i razvoj NVO prepoznati kao važan element u javnom i budućem evropskom životu Bosne i Hercegovine.

Razvoj civilnog društva, odnosno nevladinog, neprofitnog, dobrovoljnog i drugog sektora, kome je zajednička sloboda udruživanja i djelovanja za opće dobro ujedno je jedan od prioriteta Bosne i Hercegovine u procesu evropskih integracija. U dokumentu EU *Strategija proširenja i ključni izazovi 2007-2008* naglašava se kako su potrebni daljnji napor u produbljivanju slobode udruživanja, uspostavljanju zakonskih okvira i javnim poticajima za razvoj organizacija civilnog društva.

Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine u narednom periodu planira razviti dugoročnu strategiju za održivo civilno društvo te druge razvojne dokumente. Prioriteti mjerodavnog Sektora između ostalog su: stvaranje povoljnijeg okruženja za razvoj civilnog društva, priprema i predlaganje različitih vidova saradnje između Bosne i Hercegovine i Vijeća ministara BiH, odnosno unapređenje rada postojećih tijela, podsticanje učestvovanja civilnog društva u procesu javnih konsultacija pri izradi pravnih propisa, sačinjavanje pratećih periodičnih analiza i izvještaja o saradnji i poštivanju zakonodavstva koje se odnosi na civilni sektor itd. Ministarstvo će pružati podršku u obučavanju organizacija civilnog društva oko pristupanja EU udruženjima, olakšavanju evropskog umrežavanja, jačanju kapaciteta malih organizacija i dr.

U susjednim državama postoji civilni sektor koji je u razvoju i usponu.²⁵ Praksa pokazuje da je potrebno snažnije civilno društvo. Dio problema leži u načinu na koji se izvoze modeli zapadne demokratije. Izvoz stranih modela je problematičan zato što su strani i zato što ih se mora prilagoditi lokalnim uslovima.²⁶ Napori da se izgradi civilno društvo stvaraju nove oblike napetosti unutar društvenih zajednica i tenzije između različitih lokalnih i međunarodnih faktora. Paul Stubbs je otišao dalje od međunarodne intervencije u izgradnji civilnog društva i to naziva oblikom „kolonijalizma“ jer je on oblik nesigurnosti. Programi koji teže

²⁵ Preko 250 predstavnika udruženja (udruga) iz čitave Hrvatske okupilo se 13. i 14. lipnja 2008. godine na tradicionalnoj konferenciji *Dani udruga* kako bi raspravili glavne izazove s kojima se civilno društvo susreće u Hrvatskoj.

²⁶ Steven Sampson, *Od kanua do izgradnje kapaciteta*, STATUS, br.10, 2006., str.71.

izmjeni tradicije stvaraju ove tenzije, pa to može pogoršati sigurnost. Rješavanje tog problema zahtijeva bolje razumijevanje „lokalnih modela“. Razvoj civilnog društva kao zapadni projekt, može utjecati na sigurnosnu situaciju.²⁷ Sistem BiH ne osigurava potreban ambijent za razvoj civilnog društva. Često se postavlja pitanje treba li nevladin sektor promatrati kao konkurenciju postojećoj vlasti ili je on partner svakoj vlasti u definiranju i realiziranju postavljenih ciljeva društvenog razvoja.²⁸

Razvoj institucija civilnog društva u BiH je relativno neistraženo područje. U Bosni i Hercegovini nevladin sektor je dio civilnog društva. Djelovanje nevladinog sektora regulirano je entitetskim zakonima. Pogrešno je historiju nevladinog sektora reducirati samo na postojanja države BiH. Historija nevladinog sektora može se pratiti čak od XIX vijeka, odnosno od vremena kad su različite građanske organizacije bile nosioci nacionalnih pokreta. Socijalizam je donio zamiranje bilo kakvih aktivnosti civilnog društva jer je država imala monopol nad davanjem socijalnih usluga i nije postojala sloboda udruživanja. Promjene u civilnom sektoru nastaju nakon 1990. godine kada je BiH doživjela svoje osamostaljenje, kad se deklarirala kao socijala država, a poznato je da je to dobar okvir za razvoj organizacija civilnog društva. U socijalističkom periodu bio je značajno razvijen rad različitih građanskih organizacija. Posebnu pažnju zaslužuje Crveni krst/križ. Krajem osamdesetih godina prošlog vijeka obnovljen je rad nacionalnih humanitarnih društava: Merhameta, Caritasa, Dobrotvora i La Benevolencije. Početkom rata, svoje djelovanje u BiH razvio je veliki broj međunarodnih, humanitarnih organizacija. Prve domaće nevladine organizacije nastale su krajem 1992. i početkom 1993. godine u Sarajevu, Tuzli, Zenici. Na prostoru Republike srpske ovaj tip organizacija pojavio se nešto kasnije.

U BiH djeluje veliki broj nevladinih organizacija. Teško je govoriti o tačnom broju, jer se stanje mijenja. U poređenju sa drugim zemljama u tranziciji stanje nije zadovoljavajuće. Njihovo djelovanje se može svesti u tri grupe koje su najfrekventnije. To su različita *udruženja građana*, koja se organiziraju zbog potrebe ostvarivanja različitih aktivnosti građana, od onih na području prosvjete i kulture, do onih na području zdravstva, nauke,

²⁷ Isto str.73.

²⁸ Slavo Kukić, *Civilno društvo – sličice bosanskohercegovačkog mozaika*, STATUS, br.10, 2006., str.106-108.

sportskih, ekoloških i drugih aktivnosti, te zaštite životinja. U ratnom i poratnom periodu bile su naglašenije i zastupljenije različite *humanitarne organizacije*, čiji je osnovni smisao pružanje humanitarne pomoći stanovništvu. Pored toga, djelovao je i dalje djeluje manji broj fondacija, koje imaju funkciju pomoći rad drugih nevladinih organizacija, ali je njihov broj mali. Najbrojnije su nevladine organizacije koje težište svog djelovanja usmjeravaju na području ljudskih prava. Dosadašnja praksa pokazuje da NVO sektor u BiH nije planski razvijen. Razlozi za nerazvijenost ovog sektora su brojni, prije svega finansijski, nedostatak infrastrukture za rad, nedostatak informacija o donatorima, odnos vlasti prema ovom sektoru i problem saradnje sa vlastima.²⁹

U Bosni i Hercegovini postoji ozbiljan *civilni deficit* u formiranju građanskog društva, a to je najviše posljedica rata. Naše društvo, za razliku od većine evropskih društava, propustilo je fazu suzbijanja apsolutne države, fazu formiranja demokratske javnosti ranih građanskih društava. Odvajanje privatnog i javnog, ličnog i javnog, nije potpuno uspostavljeno, već je javnost pozornica privatnih egoizama, a u privatnom domenu još ima mnogo dijelova javnog diskursa koji remeti neku intimnost i neke lične vrijednosti. Dodatni problem uspostavljanja građanskog društva su brojne *historijske krize* koje su karakterizirale ove prostore, zato su ljudi u državi vidjeli rješenja svojih problema. To su krize koje su se reflektirale na BiH. Kad se građani susreću sa raznim krizama, lokalnim, regionalnim, svjetskim ili ratovima onda imaju više povjerenja u vojsku, policiju i državu, kao mehanizam rješavanja krize, nego u nedržavne mehanizme poput civilnoga društva.

Vlasti se trude da sarađuju sa civilnim društvom. Tako je u Parlamentarnoj skupštini BiH u martu 2009. godine održana konferencija *Jačanje demokratske kulture dijaloga i saradnje institucija vlasti i civilnog društva u BiH*. To je bila praktična primjena Sporazuma o saradnji između Vijeća ministara BiH i NVO sektora u BiH, potpisanog 07.05.2007. godine. Primjena Sporazuma može doprinijeti razvoju nove demokratske političke prakse u odnosima između vladinog i nevladinog sektora. Ovakvi susreti mogu podstaći primjenu na svim drugim nivoima vlasti, od lokalnog, kantonalnog, entitetskog i državnog.

²⁹ Isto, str. 108.

Funkcije civilnog društva

Postoji neka veza ili asimetrija između slabog građanskog društva i autoritarne države. Diktatura u bivšoj SFRJ počivala je na slabom građanskom društvu. Jako građansko društvo može biti dobra prepreka političkim diktaturama i autoritarnim političkim režimima različitog tipa. Neobavezujućim i raspršenim institucijama građansko društvo ne može da rješava probleme rata i velikih kriza na način kako to mogu država i politika. Građansko društvo je u takvim situacijama inferiornije od države. U nedemokratskim sistemima uloga nevladinih organizacija je (ne)tipična, jer se usmeravaju na političke teme, što ima za posledicu visok stepen politizacije njihovih aktivnosti. U stabilnim demokratskim društvima nevladine organizacije nisu politizovane ili su malo politizovane, a usmjerene su na zadovoljavanje različitih socijalnih interesa građana i imaju bolje rezultate. One doprinose razvoju demokratskog ambijenta.

Civilno društvo ima važan značaj za modernu demokratiju. Moderna demokratska društva nastaju odvajanjem privatnog i javnog, države i društva, i opstaju kroz simbiozu ta dva polja. Nema jake i stabilne političke demokratije bez vitalnog civilnog društva, koje je neka vrsta plodnog tla iz kojeg se demokratske institucije obnavljaju, ali nije identično sa samim tim institucijama. Iz toga se vidi sva dijalektika odnosa države i društva, političkih institucija i civilnog života. Samo aktivno civilno društvo može da obezbijedi povoljne uslove za demokratske političke institucije, ekonomski razvoj, modernizacije i društvene promjene.

Civilno društvo ima jake i slabe strane. Ono jeste jedna autonomna društvena snaga, koja deluje u okviru države i predstavlja mnogo više nego što država može da uradi sama. Ondje gde leži njegova snaga, leže i njegovi rizici i nedostaci. Civilno društvo treba da osjeća odgovornost. To u potpunosti korespondira sa jednom od glavnih regulativnih ideja pluralističke revolucije koja je zahvatila istočnoevropske zemlje u vrijeme urušavanja socijalizma na prelazu iz osamdesetih u devedesete godine dvadesetoga veka, a to je *ideja samoograničavanja*. Tu ideju su najbolje izrazili srednjoevropski intelektualci poput Havela, Konrada, Kuronja.

Civilno društvo ima *kritičku funkciju* u odnosu na državu i njene institucije. Da li je ta funkcija dovoljno razvijena? Preciznije to pitanje glasi: da li je kritika države od strane civilnog društva

efikasna i djelotvorna? Jedan dio odgovornosti za takvo stanje leži na strani države i njenih institucija, koje se jednostavno ne obaziru na kritiku koja dolazi iz civilnog polja. Drugi dio odgovornosti je na strani civilnog društva, koje ne uspijeva uvijek da nađe pravi ugao kritike i da se u oštroj kritici postojećeg poretka jasno distancira od snaga staroga režima, koje su, nakon promjena, postale kritičari svega postojećeg.

Značajna je i *kontrolna funkcija* civilnoga društva naspram države i njenih institucija. Da li je civilno društvo osposobljeno za kvalitetnu kontrolu države i za stalnu evaluaciju kvaliteta javne politike na svim nivoima vlasti? Za sada nemamo izgrađene stabilne i trajne civilne mehanizme kontrole kvaliteta javnog političkog djelovanja od lokalnog do državnog nivoa. Koliko su razvijene veze građana i civilnog društva sa medijima? Kolika je uloga civilnoga društva u formiranju i objedinjavanju podijeljenog javnoga mnijenja? Koliko građani drže do ocjena politike i političara, rada parlamenta, ministara, ministarstava, koje stižu iz civilnog društva?

Civilno društvo od Tokvila pa do naših dana ima važnu *edukativnu funkciju*. Ono bi trebalo da bude najšira društvena škola demokratije. Ostaje pitanje da li su efekti obrazovnih napora civilnoga društva u skladu sa uloženim finansijskim sredstvima, vremenom, organizacionim i ostalim ulozima. Koliki su rezultati i efekti tog djelovanja?

U siromašnim i nerazvijenim društvima poput zemalja našeg regiona, izuzetno je važna *solidaristička funkcija* civilnoga društva. Često su u tom polju predominantno aktivne crkvene institucije i vjerske organizacije, što samo po sebi ne mora da bude loše, ali je svakako nedovoljno. U društvima koja žele da razvijaju duh kompetitivnosti i logiku profita po svaku cijenu, solidaristička briga o siromašnim, slabim, nezaštićenim članovima zajednice ili licima sa posebnim potrebama, postaje važna. Još uvijek su previše na djelu stari tradicionalni tipovi solidarnosti (porodičnog ili zavičajnoga tipa), karakteristični za tradicionalni tip zajednice. Zato je potreban moderniji pristup solidarnosti.

Srodna predhodnoj je *integrativna i stabilizirajuća funkcija* civilnoga društva. U društvima sa heterogenom etničkom, religijskom i kulturnom strukturom, sa velikim brojem izbjeglica i raseljenih lica, sa visokim nivoom etnifikacije politike i društvene konfliktnosti različitog tipa, integrativna i samoograničavajuća

funkcija civilnoga društva može znatno doprinjeti stabilizovanju društva, podsticati dijalog i suživot.

Civilizirajuća funkcija civilnog društva je izuzetno potrebna i važna na prostorima Jugoistočne Evrope. Razvijanje normi uljudnog ponašanja, redovne brige o higijeni i zdravlju, tačnosti, preciznosti, odgovornosti za preuzete obaveze, radnih navika i slično, ostaje veliki i obiman posao na ovim prostorima. U ratu i poslije rata zaboravilo se na rad, radne obeveze, preciznost, produktivnost i odgovornost. Kao da su se ljudi odvikli raditi puno radno vrijeme. Zapostavilo se raditi nešto rukama, vezenje, pletenje, štrikanje, šivenje, kuhanje, rad u vrtu ili bašti, ili ono što se kaže „uradi sam“.

Za društva i države, kao što je BiH nakon rata, koja u ovom trenutku predstavlja zemlju sa mnogo problema, a malo rješenja, važna je *inovativna i pokretačka funkcija* civilnog društva. Ovako shvaćena funkcija civilnog društva je još uvijek slaba i nedovoljno inventivna.³⁰ Problemi u BiH su toliko mnogobrojni i tako teški, da se ne mogu riješiti samo na političkom planu pa je zato potrebno puno angažiranje civilnog društva. U tom smislu je neophodno civilno društvo da bude *mobilizatorsko, ofanzivno*, a ako je potrebno i *subverzivno* u odnosu na moguće trendove restauracije starog i prevaziđenog autoritarnog poretka, te uspostavljenje moderne i funkcionalne demokratske države.

Primjeri institucija civilnog društva

Postoje razne institucije civilnog društva, od kojih društvo može imati velike koristi. To mogu biti sljedeće institucije:

- akademije
- aktivističke grupe
- dobrotvorne organizacije
- gradska policija
- udruženja građana
- klubovi (sportski, društveni i dr),
- fondacije,
- organizacije u zajednici,
- udruženja potrošača,
- korporacije,

³⁰ Vukašin Pavlović, *Civilno društvo u Srbiji – danas i sutra*, u knjizi: *Budućnost civilnog društva u Srbiji*, (uredio Žarko Papić), Milenijum, Niš, 2007, str. 9-11.

-
- kulturne grupe,
 - grupe za zaštitu okoliša,
 - posredničke organizacije volonterskog i neprofitnog sektora,
 - nevladine organizacije (NGO),
 - neprofitne organizacije (NPO)
 - policijske institucije (ekonomska, okolišna, monetarna)
 - privatne volonterske organizacije (PVO)
 - asocijacije profesionalaca
 - organizacije religije
 - grupe za podršku
 - trgovinske unije
 - udruženja žena³¹
 - udruženja za zaštitu prava djece,
 - udruženja za zaštitu životinja i dr.

Pored ovako raznovrsnih organizacija ostaje pitanje – koliko je aktivno i uspješno civilno društvo u informiranju i obrazovanju građana o javnim pitanjima? Nevladine organizacije nastoje prilagoditi se i pronaći svoje mjesto u društvu.³² NCVO predstavlja mrežu nevladinih volonterskih organizacija sa sjedištem u Londonu koja pomaže razvoj civilnog društva kroz volonterstvo i rad u zajednici.

Nesporno je da za razvoj civilnog društva, vladavinu prava i razvoj demokratije u Bosni i Hercegovini veliki značaj ima upravo nevladin sektor. To je onaj sektor društvene aktivnosti koji je karakterističan po tome što nije opterećen vlašću i institucionalizacijom, nego je prepoznatljiv po masovnosti i dobrovoljnosti članstva, kao i po njihovoj organiziranoj angažiranosti na onim pitanjima koja su njihov interes, a ne koja su im nametnuta.

³¹ Internet adresa: http://bs.wikipedia.org/wiki/Civilno_društvo.

³² Tako nevladina organizacija NCVO (The National Council for Voluntary Organisations) u devedesetoj godini svog postojanja organizira važnu godišnju konferenciju pod nazivom: *Civilno društvo: izgradnja povjerenja u nesigurnim vremenima* („Civil Society: Building trust in uncertain times“), koja je održana u Londonu, 18.02.2009. godine. Preko 650 učesnika iz volonterskih organizacija raspravljalo je o izazovima i mogućnostima za razvoj volonterskih akcija i civilnog društva u nesigurnim ekonomskim vremenima i uz potencijalne promjene u vladajućim strukturama. Cilj ove konferencije je bio da se istraži uloga volonterskih organizacija unutar civilnog društva i identificiraju onih pitanja koja će biti od ključnog značaja za građane i društvo u budućnosti.

Nevladin sektor može se posmatrati kao javne institucije civilnog društva. A civilno društvo je danas postalo vizija i želja svih demokratski opredijeljenih sistema, kao koncept uspostavljanja i ostvarivanja slobode pojedinca, njegovog što potpunijeg sudjelovanja u vršenju javnih poslova na principima jednakosti i ravnopravnosti i kao vladavina prava na čijem stvaranju i primjeni građanin i njegove autonomne asocijacije sve više učestvuju. Na tim osnovama nevladine organizacije postaju institucionalni oblici tog društva, koji sve više preuzimaju vršenje javnih poslova i pružanje usluga, kao demokratski način ostvarivanja zaštite javnog interesa koji je blizak građaninu i u kome on sam participira, po svojoj volji i po mjeri svoje potrebe.

Važno pitanje moderne politike je proizvodnja društvenih promjena i upravljanje njima. Nevladine organizacije i društveni pokreti koji nisu sposobni da formuliraju jasnu civilnu strategiju demokratskog razvoja i zahtijevaju promjene, osuđeni su da životare u marginaliziranom civilnom društvu i neće imati sposobnosti i snage da budu kritička protuteža državi. U novije vrijeme je Robert Putnam izjavio kako su čak i nepolitičke organizacije civilnog društva od vitalnog značaja za demokratiju jer tvore društveni kapital, povjerenje i zajedničke vrijednosti, koje, kad se prenesu u političku sferu, doprinose održavanju zajedništva u društvu, unapređujući tako razumijevanje i međupovezanost društva i interesa koji u njemu postoje.

Kod nekih autora postoje i dileme kroz postavljanje pitanja koliko je civilno društvo ustvari demokratsko. Postoje i primjedbe da akteri u civilnom društvu sada dolaze do značajne političke moći bez toga da je neko za njih direktno glasao ili ih birao. Na kraju, neki analitičari su došli do zaključaka da pošto je koncept civilnog društva u bliskoj vezi s demokratijom i pojavljivanjem na političkoj sceni tako se može vrlo jednostavno povezati i sa idejama nacionalnosti i nacionalizma. Sve organizacije i udruženja nisu demokratska.

Postoje ozbiljne kritike na račun nevladinih organizacija i civilnog društva. Često su podređene državnim aparatima a njihova institucionalna organizacija više ili manje kopira državnu organizaciju. Moraju imati računovodstvo, finansijske planove, strategije i dr. Zbog institucionalne logike nužno djeluju kao strukture vlasti. I pored toga, mogu biti od koristi raznim pokretima i novim oblicima zajedničkog života. Zato Rastko Močnik kaže: "s jedne strane one su aparati neoliberalne države – s druge strane one

su područje gdje je još uopće moguće razvijati alternativne oblike zajedničkog života, zajedništvo života, mišljenja i stvaralaštva”.³³

ZAKLJUČAK

Razvoj civilnog društva je preduslov za demokratsko sazrijevanje svakog društva, predmet je delovanja mnogih međunarodnih institucija, nevladinih i neprofitnih organizacija. Programi i projekti usmjereni na razvoj civilnog društva povećali su se posljednjih desetak godina u zemljama tranzicije Centralne i Istočne Evrope, sa ciljem institucionaliziranja politike, definiranja, a prije svega poštovanja pravila političke igre i uspostavljanja vladavine prava umjesto vladavine partija, ili pojedinaca, te sa ciljem da postanu osnovni mehanizmi za rješavanje ili ublažavanje etničkih i drugih društvenih sukoba u tim zemljama. Većina naznačenih programa počiva na pretpostavci da razvoj vrijednosti civilnog društva može ujediniti društva u kojima su etničke podjele i suprotnosti toliko narasle da mogu dovesti u pitanje ideju države, njene institucije, suverenitet i opstanak. Primjeri država koje su uspostavile identitete na civilnom konceptu podupiru gledište da poštovanje principa vladavine prava, vladavine državom u skladu s pravom, tolerantnog odnosa i rješavanja sukobljenih interesa zasnovanog na konsenzusu predstavlja dobar okvir za, u demokratskom smislu, manje razvijena postkomunistička društva. Građanski princip, zasnovan kao osnovna društvena vrijednost, insistira na jednakosti uslova, prava i garancija za sve građane i kao takav predstavlja vrijednost koja urasta u kulturu društva, čineći ga stabilnijim, prosperitetnijim i perspektivnijim.

Civilno društvo je autonomni, samoorganizirani dio liberalnog društva koji je izvan formalnih političkih i pravnih institucija, u koje država, osim provođenja općih zakona, nema pravo da se miješa. U zemljama u tranziciji civilno društvo je važan faktor demokratizacije. Civilno društvo u BiH prolazi faze razvoja i transformacije. Prate ga brojni problemi i teškoće. I pored toga, ono se razvija i profilira u ozbiljnog konkurenta i kritičara vlasti na svim nivoima. Kritike koje dolaze iz civilnog društva, javnost prepoznaje, prihvata i uvažava. Bavljenje javnom politikom postaje sve odgovornije i transparentnije. Organizacije civilnog društva

³³ Rastko Močnik, *Nevladine organizacije, sluge neoliberalne države*, ZaMirZINE, novine za civilno društvo i urbanu kulturu, zamir@zamir.net

rade u različitim i teškim okruženjima. Mijenjaju se vlade i javne politike. Društvo se sporo razvija. U takvim okruženjima još je važnije strateški planirati, jer tako svaka organizacija može razviti plan koji odgovara okruženju u kojem djeluje. Strateško planiranje svodi mogućnost grešaka i lutanja na minimum te daje organizacijama mogućnost prilagođavanja zbog mogućih i potrebnih društvenih promjena koje mogu nepovoljno djelovati na njihov rad. Civilno društvo ima niz korisnih funkcija za modernu demokratiju, među kojima izdvajamo edukativnu, kontrolnu, solidarističku, integrativnu, stabilizirajuću, civilizirajuću, inovativnu, pokretačku, mobilizirajuću funkciju.

Koristi od dobro organiziranog civilnog društva u demokratskim sistemima su višestruke. Ove dobrovoljne asocijacije su nezavisne od kontrole ili naredbi vlasti. Značajna je korist od slobodnih udruženja za razvoj demokratije, jer ona često postižu vrijedne javne ciljeve i unapređuju zajedničko dobro. Sa slobodnim udruživanjem može se postići negativna cijena postojanja dobrovoljnih organizacija jer neke od njih imaju ciljeve koji su destruktivni prema ljudima i demokratskim vrijednostima.

Civilno društvo je otvoreno društvo. Zasnovano je na pluralizmu, na njegovanju i poštivanju razlika. Pored toga, otvoreno je za komunikacije sa drugim društvima i državama, bez predrasuda. Ono predstavlja poseban tip kulture koja podrazumijeva učešće građana u sferama slobodne aktivnosti i u ostvarivanju javne vlasti. Razvijena ustavna demokratija ne može bez razuđenog civilnog društva i njegovog odnosa sa legitimno izabranom javnom vlašću. Civilno društvo je postalo vizija i želja svih demokratski opredijeljenih sistema, kao koncept uspostavljanja i ostvarivanja slobode pojedinca, njegovog što potpunijeg sudjelovanja u vršenju javnih poslova na principima jednakosti i ravnopravnosti i kao vladavina prava na čijem stvaranju i primjeni građanin i njegove autonomne asocijacije sve više učestvuju.

LITERATURA

- De Tocqueville, Alexis, *O demokratiji u Americi*, Informator, Fakultet političkih nauka Zagreb, 1995.
- Leksikon temeljnih pojmova politike, Abeceda demokracije, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1994.
- Lazić, Mladen, *Promene i otpori*, Filip Višnjić, Beograd, 2005.

-
- Pavlović, Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, Čigoja, Beograd, 2004.
- Kin, Džon, *Mediji i demokratija*, Filip Višnjić, Beograd, 1995.
- Kin, Džon, *Civilno društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
- Pavlović, Vukašin, *Demokratija i društvene promene*, Čigoja štampa, Beograd, 2003.
- Pavlović, Vukašin, „Društveni pokreti i promjene“, *Službeni glasnik*, Beograd, 2006;
- Pavlović, Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, Politeia, Beograd, 2004.
- Pavlović, Vukašin, *Potisnuto civilno društvo*, Eko-Centar, Beograd, 1994.
- Čarls Tejlor, *Prizivanje građanskog društva*, Beogradski krug, Beograd, 2000.
- Grdešić Ivan, “Demokratska konsolidacija i udruge građana”, u zborniku radova *Razvoj civilnog društva u Hrvatskoj – modeli suradnje države i udruga*, Vlada Republike Hrvatske, Ured za udruge, Zagreb, 1999.
- Pavlović, Vukašin, “Konsolidacija demokratije i civilnog društva”, u Zborniku *Postkomunizam i demokratske promene*, Jugoslovensko udruženje za političke nauke i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.
- Đinđić, Zoran, „Uloga nevladinih organizacija u demokratskom društvu“, zbornik *Uloga nevladinih organizacija u demokratskom društvu*, uredio Žarko Paunović, Centar za razvoj neprofitnog sektora, Beograd, 2003.
- Ferguson, Adam, „Eseji o istoriji građanskog društva“, *Službeni glasnik*, Beograd, 2007.
- Prokopijević, Miroslav L, *Demokratija i ekonomija*, ICER Working papers, Turin, WP br.16/2002, Available at: www.icer.it
- Prokopijević, Miroslav L, *Demokratija i ekonomija*, Faculty of Economics, Podgorica, 2002.
- Pusić, Vesna, „Mediteranski model na zalasku autoritarnih režima“, *Erasmus*, časopis za kulturu demokracije, Zagreb, br.20, 1997., str.2-15.
- Zbornik *Budućnost civilnog društva u Srbiji*, (uredio Žarko Paunović), Centar za razvoj građanskog društva *Milenijum*, Beograd, 2007.
- Gidens, Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2005.

- Fočo, Salih, Lokalna demokratija u civilnom društvu, objavljeno u *Civilno društvo i demokratija*, Centar za promociju civilnog društvo, Sarajevo, 2001.
- Zgodić, Esad, Civilno društvo i demokratska država, objavljeno u *Civilno društvo i lokalna demokratija*, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 2001.
- Šiber, Ivan, *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
- Popper, Karl R, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Pravni centar, Fond otvoreno društvo, Sarajevo, 1998.
- Margaret Stimman Branson, *Uloga građanskog obrazovanja*, Centar za građansko obrazovanje, Calabasas California, 1998.
- Paul Stubbs, „Partnership or Colonisation?: The Relationship between International agencies and Local Non-Governmental Organisations in Bosnia-Herzegovina“, objavljeno u *Civil Society*, NGOs and Global Governance, GASPP Occasional Papers No 7/2000.
- Papić, Žarko, *Međunarodne humanitarne aktivnosti i civilno društvo*, VKBI, Sarajevo, 1997.
- Daimar, Liiv, *Sporazum - program o saradnji vlade i nevladinih organizacija*, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 2001. (Original title: Materials on Compact/Programs of Cooperation between Governments and NGOs).
- Korjenić, Omer, „Civilno društvo i politička država“, Most, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, br.1006, Mostar, 2006.
- Kukić, Slavo, *Civilno društvo – sličice bosanskohercegovačkog mozaika*, Status, br.10, 2006.
- Steven Sampson, *Od kanua do izgradnje kapaciteta*, STATUS, br.10, 2006.
- Rastko Močnik, *Nevladine organizacije, sluge neoliberalne države*, ZaMirZINE, novine za civilno društvo i urbanu kulturu, zamir@zamir.net

CIVIL SOCIETY AND DEMOCRACY

Summary

Civil society is an autonomous self-organized part of the liberal society outside of the formal, political and legislative institutions. In the countries in transition civic society is the important factor of the democratization. Civil society is an open society. It is based on pluralism, on tolerance and respect for diversity. Additionally, it is open for communication with other societies and states. It represents a special type of culture which implies participation of citizens in the spheres of the different activities and in the public sphere. Therefore the developed constitution-based democracy may not exist without an efficient civil society. Civil society requires a democratic environment. Civil society assists in the better functioning of the democracy and its institutions.